

РАЗВИТИЕТО НА ЕКОЛОГИЧНАТА КУЛТУРА – ЧАСТ ОТ МОДЕРНИЗАЦИЯТА НА БЪЛГАРСКОТО ОБЩЕСТВО

Доц. д-р Нено Димов, СУ „Св. Климент Охридски”

Доц. д-р Анна Мантарова, Институт по социология при БАН

През последните десетилетия глобалните и регионални екологични проблеми са неотменна част от дневния ред на човешката цивилизация. Значимостта и многомерността на сегашните и бъдещите им последици са причина те да бъдат включени в полето на изследователските търсения в почти всички области на научното познание и да им бъде отредено ключово място при формиране на политиките на развитие.

Нарастващият антропогенен натиск предизвиква необратими промени в естествената ритмика и динамика на природните системи, което застрашава живота на Земята. В началото на XXI в. човешката цивилизация премина рисковия 10 %-тов праг на потребление на продукцията на биотата на Земята. При тази ситуация потреблението на природни ресурси превишава критичните равнища на естествените възпроизводствени възможности на природната система на планетата. Рязко се повишава разходът на ресурси, увеличава се социалната и икономическа ентропия, която генерира рискови, неопределени и непредвидими перспективи за бъдещето на човека. Заедно с това се нарушава устойчивостта на биосферата, настъпват необратими промени във функциите на природните и природно-социалните системи – климатична, хидроложка, почвена, стопанска, демографска. Ефектът от тази динамика е навлизане на обществото в траектория, която е изключително рискова. На регионално и локално равнище тези рискови прагови състояния имат различни измерения, а нарастващите териториални различия и контрастност при взаимодействието „природа-общество” се очертават като особено важна специфика в началото на XXI в.

Създалата се в последно време ситуация изисква нова екологична политика и нова екологична култура, носители на друг, релевантен тип мислене, отношение и поведение на човека в средата, в която и от която живее. Главните координати на тази политика са заложили в решенията на поредица международни форуми за опазване на околната среда и в директивите и регламентите на Европейския съюз, формиращи съдържанието на програмата „НАТУРА 2000”.

Всъщност през последните десетилетия се извършва глобална трансформация в развитието на човешката цивилизация. Тя е свързана с утвърждаването на нов модел, дефиниран като устойчиво и балансирано развитие. Целта е да се промени отношението и действията на човека и на обществото към средата, в която живее. От такива позиции може да се приеме, че **устойчивото развитие** е научно обоснован и международно (глобално) регламентиран начин на усвояване на природните ресурси на глобално, регионално и локално равнище, който цели да удовлетвори потребностите на човешката цивилизация като същевременно се запазва естественият баланс в околната среда и възможността за задоволяване на потребностите на бъдещите поколения. Следователно устойчивото развитие обединява две основни цели: а) постигане на икономическо развитие, осигуряващо нарастващ жизнен стандарт и б) опазване на природното богатство и подобряване качеството на околната среда. Практически това може да се реализира чрез формиране и привеждане в действие на нова ценностна система, на нови модели на мислене и поведение на обществото и човека спрямо природата, св и чрез която живее.

Политиката на Европейския съюз в областта на устойчивото развитие се основава на утвърдени принципи. Те могат да се обобщят по следния начин: **3C+2P** (субсидиарност, солидарност и споделена отговорност + пропорционалност и партньорство). Единството между така дефинираните принципи се основава на фундамента „съхраняване на многообразието чрез общи действия и синхронизирана политика”. Следващата логична стъпка в начертаната посока е развитието и утвърждаването на нов тип екологична култура, която трябва да бъде в съответствие с глобалните и континентални императиви, насочени към съхраняване на природата и по същество, на живота на човешкото общество на Земята. Ето защо измеренията на екологичната култура на национално, регионално и локално равнище придобиват нов смисъл и нова практическа стойност.

В началото на XXI в. редица изследователи поддържат тезата, че един от целесъобразните варианти за изход от създадената критична ситуация на глобално равнище е разработване на обоснован модел за преход към нова екологична «зелена» организация и политика/управление на обществото. Тези идеи имат и предистория. Американският антрополог М. Салинс поддържа концепцията за реципрочността в диалога между културите и околната среда (M. Sahilins, Culture and Environment, 1964: 132-147). В по-конкретен план идеята, която той обосновава е следната – културата в своя генезис и

развитие е уникален социален феномен и формира своя околна среда. Тя придобива нови функции и става източник на трансформации - задава конкретни импулси към природните системи, които променят еволюцията и развитието им. В процеса на това взаимодействие културата максимализира своите възможности, за да си гарантира устойчивост и влияние. Тази концепция има основание, но е необходимо да засили вниманието към типа и съдържанието на пространствената организация на националните, регионалните и локалните културни системи. Трансформацията или преходите от едно съдържание на екологичната култура към друго на национално равнище изисква обоснован и ефективен регионален подход, за да се постигне необходимата субсидиарност на европейските еко-културни ценности на местно/локално равнище в България.

Екологичната политика е приоритетна област в развитието на страните-членки на Европейския съюз. След 2000 год. Европейската комисия прие директиви, които ограничават и намаляват количеството на отделяните парникови емисии в страните от общността, актуализира се директивата за енергийната ефективност, като специално внимание е отделено на прехода към нисковъглеродна икономика и нисковъглеродна битова дейност. От юли 2009г. е в действие нова директива на ЕС за нарастване на енергийната ефективност от използваната битова техника и електроуреди. Политиката за опазването на околната среда в ЕС е дефинирана в «Ръководни принципи за устойчиво териториално развитие на Европейския континент» (ХанOVER - Германия, 2000 г. и Гьотеборг – Швеция, 2003 г.). В глави V и VI на «Ръководни принципи за устойчиво...» са разписани основните направления за общи дейности между страните от общността за опазването на околната среда.

Основен, жизненоважен проблем на проведения през декември 2009 година световен форум в Копенхаген е изпълнението на сценария за преход към нисковъглеродна икономика и бит на населението. Този модел ще наложи структурни промени в базови икономически дейности и преди всичко в енергетиката. Приетите ограничения ще окажат влияние върху структурата и пространствената организация на отделни икономически дейности. Очевидно съвременните поколения са на границата на гигантски преход от широкото използване на едни енергийни системи, към усвояване и прилагане на качествено нови и различни геоенергийни системи. Те ще променят отношението и

поведението на гражданското общество към природата, към нейното опазване и съхраняване.

Успешното провеждане на политиката на ЕС изисква едновременно и компетентни управленски решения, и ангажираност и активност от всички граждани. В условията на интегриране на екологичната политика в останалите секторни политики и пред неизбежната перспектива за сериозни промени в бита, екологичната култура на населението придобива изключителна важност. Въпросите за екологичното съзнание, за съотнасянето на информираност и загриженост, от една страна и поведение, от друга, за факторите, които детерминират прехода между загриженост и про-екологично поведение са от особено практическо значение.

В отговор на обективната потребност от мултидисциплинарно изследване на проблематиката е работата по проект „Трансформацията на националната ценностна система и нейната синхронизация с европейските модели: развитието на екологичната култура като показател за транслация на европейски ценности в българското общество”. Той се финансира от Фонд „Научни изследвания” на МОМН и стартира през декември 2008 година. Проектът е в пълна степен мултидисциплинарен – и по обхват и ориентация, и по професионална принадлежност на участниците. По него работят изследователи от различни специалности и институции - ст. н. с. д-р Анна Мантарова (Институт по социология на БАН), доц. д-р Мария Серафимова (ЮЗУ „Н. Рилски”), ст. н. с. д-р Пламена Йовчевска (Институт по аграрна икономика), доц. д-р Нено Димов (СУ „Св. Кл. Охридски”), ст. н. с. д-р Мариана Захариева (Институт по социология на БАН), гл. ас. д-р Ивета Якова (ЮЗУ „Н. Рилски”), н. с. Десислава Панталеева (Институт по аграрна икономика). Този състав е предпоставка проблемите да се обхванат комплексно, в цялото им многообразие и взаимоотношаност, като се използват възможностите и постиженията на няколко науки – социология, география, икономика.

Основната познавателна цел на проекта е да се разработи и апробира генерализирана индикаторна система за регистриране на екологичната култура в българското общество и на нейната динамика като част от общия процес на трансформация на националната ценностна система и синхронизацията ѝ с европейските модели. **Социално-приложната цел** е да предостави систематизирано знание (теоретично и емпирично), което да разшири

научната база за вземане на управленски решения на различни равнища и да положи основата на база от кумулативна информация.

В резултат на работата по проекта:

Ще бъде разработен теоретичен модел на основните компоненти на масовата екологична култура, нейните факторни зависимости и връзките ѝ с различни типове поведенчески стратегии.

Ще се изготви универсализирана система от индикатори за дългосрочен мониторинг на субективните оценки за състоянието на околната среда, на перцепциите и оценката на екологичните рискове, на нагласите и действията на гражданите по отреагиране на екологичните рискове.

Ще бъде идентифицирано и обяснено актуалното състояние на масовата екологична култура и поведенческите модели и стратегии, техните вариации в отделните социални групи, зависимостта им от различни социални фактори и от там – възможностите за целенасочено въздействие в желана насока.

Ще се регистрира и анализира отношението на гражданите към нови екологосъобразни практики и техните факторни зависимости.

Ще се създаде банка емпирични данни за екологичната култура на населението, която да бъде допълвана чрез панелни изследвания през следващите години и да стане база за вземане на стратегически и оперативни управленски решения на различни равнища.

Целта, която си поставиха изследователите на първия етап от работата по проекта в методически план бе да се изработи и апробира индикаторна система за регистрация и анализ на екологичната култура и нейните факторни зависимости. Наред с нея – да се събере и анализира емпирична информация за един конкретен регион, която да може да се ползва при разработване на политики и вземане на оперативни управленски решения. С оглед на по-голямата конкретност и навлизане в дълбочина, изследователският екип се ориентира към няколко теренни изследвания – сред населението като цяло, сред производителите на селскостопанска продукция и сред представители на бизнеса.

В хода на работата по проекта изследователският екип стигна до извода, че наред с изследването на екологичната култура на населението, разработката би се обогатила ако се проведат и специализирани за отделни групи изследвания. В реализация на тази идея се насочихме към изследване на екологичната култура на жителите на селата, които се

занимават със селскостопанско производство. Според нас познаването на състоянието на екологичната култура, релевантна към производствената селскостопанска дейност, на нагласите за прилагане на проекологични практики, е особено важно. В условията на екологизация на Общата селскостопанска политика на ЕС, на разширяване на „зелените пазари” и с оглед предлаганата ориентация на страната към „зелено” земеделие, тази информация е особено необходима и ценна. Не може да не се каже, че решението за това изследване се оказва истинско попадение – в началото на април 2010 г. ЕК стартира обществена дискусия относно бъдещето на най-старата политика на ЕС – Общата селскостопанска политика. Официалните обществени консултации са под надслов: „Вашите идеи са важни за нас”. В края на 2010 г. ЕК ще публикува съобщение – информационен документ, посочващ насоките на бъдещите промени в ОСП, в който ще бъдат отразени и мнения, изказани в процеса на обществената дискусия. А натрупаната при изследването богата информация ни дава възможност да се включим компетентно и аргументирано в нея.

Като вземем предвид широко разпространената сега концепция за екологична модернизация, според която тенденцията е ролята на еко-движенията в про-екологичното изменение да намалява и на преден план все повече да излизат икономическите актьори, преценихме, че би било полезно специално внимание да бъде отделено и на про-екологичните практики на бизнеса. По тази причина се ориентирахме и към изследване на представители на бизнеса. Така в хода на работата по проекта проведохме:

Емпирично социологическо изследване „Модерното общество: между уязвимостта и устойчивото развитие”

Изследването е представително за населението над 18 годишна възраст, едновременно за област Благоевград и за областния център.

Целта е да се очертаят основните параметри на масовата екологична култура на населението (схващана като комплекс от познавателни, емоционални и поведенчески елементи) и тя да се анализира в контекста на протичащите процеси на модернизация на българското общество и на интегрирането му в Европейския съюз.

Задачите на изследването са:

1. Да се установи позиционирането на екологичните ценности в ценностната йерархия.

2. Да се установи и анализира общата оценка на гражданите за състоянието на околната среда и мястото на проблема сред другите проблеми в глобален и национален план.

3. Да се регистрират и анализират основните параметри на масовата екологична култура и да се определи социално-демографският ѝ профил.

Специален акцент да се постави върху отношението на гражданите към нови екологосъобразни практики, върху регистриране и групиране на оценките и техните факторни зависимости. Да се установяват основните причини, фактори и условия, които спомагат/препятстват иновациите в областта.

4. Да се идентифицират и ранжират детерминиращите екологичната култура фактори. Да се установяват основните причини, фактори и условия, които подпомагат/препятстват иновативните практики в тази област.

5. Да се направят предложения за конкретни политики, насочени към устойчиво повишаване на екологичната култура, които да могат да подпомагат дейността на органите на местната и регионалната власт, образователната система на национално равнище, регионалните и националните медии, както и дейността на неправителствените организации.

Емпирично социологическо изследване „Екологичната култура на производителите на селскостопанска продукция”

Изследването е представително за жителите на селата в област Благоевград над 18 годишна възраст

Целта му е да събере информация за релевантната към производствената дейност екологична култура на селскостопанските производители.

Задачите са:

1. Да се установи познаването на основните препоръки и изисквания за опазване на околната среда (особено произтичащите от Общата селскостопанска политика на Европейския съюз), свързани със селскостопанската дейност.

2. Да се регистрират нагласите и мотивацията за прилагане на про-екологични практики, за производство на екологично чиста селскостопанска продукция и на продукция с доказан географски произход.

3. Да се набере информация за реалното прилагане на про-екологични практики.

4. Да се изследва наличието на връзки между екологичната култура и социално-демографските характеристики на селскостопанските производители, основните характеристики на техните стопанства и икономическите и пазарните им стратегии
5. Да се установят потребностите от допълнителна информация и предпочитаните форми и източници за поднасянето ѝ.

Интервюта със собственици на едри лозарски стопанства

Целта е да се установи информираността на лозарските стопани относно агроекологичните плащания по ПРСР, нагласите за прилагане на мерки, целящи опазване на околната среда, намеренията за прилагане на нови екологосъобразни практики при обработването на земята, а също и за отглеждане на биологично грозде в близките 5-6 години.

Изследване „Бизнесът и опазването на околната среда”

Целта на изследването е да установи практиките в различни типове бизнес по отношение на околната среда в контекста на икономическата им активност.

В рамките на изследването са интервюирани представители на:

1. Бизнес с възможности за реализация на проекти с клиенти/потребители, а именно от фирмите „Фантастико”, „Техномаркет”, „М-тел”, „Глобул”, „Метро”, „Технополис” и др.
2. Бизнес с възможности за реализация на еко-проекти само в собствената им дейност. Тук са включени представители на фирми със замърсяваща околната среда производствена дейност и с незамърсяваща дейност.

Задачите са:

1. Да се установи какви програми и действия осъществява бизнесът
2. Кой ги инициира
3. Какви са причините и мотивите да се предприемат
4. Какви са резултатите
5. Какви проблеми се срещат при реализацията им
6. Каква оценка може да се даде на реализацията им

*

Анализът на събраната изключително богата информация ориентира към нови насоки на изследователските търсения – и с теоретичен, и с приложен характер. Интересно би било да се продължи в посока на трансфер на идеята на Пол Кругман (Paul Krugman, THE RETURN OF DEPRESSION ECONOMICS AND THE CRISIS OF 2008), отнасяща се до развитието на икономиката и главно на инструментите за преодоляване на продължителното действие на финансовата криза. Тази идея може да инспирира разработване по аналогия на идея за „екологичен мултипликатор”, като инструмент за трансляция на европейските социо-културни и еколого-културни в българското общество.

Според нас, с оглед на изследвания регион, това означава формиране на оптимални и ефективни еко-културни центрове по територията на област Благоевград, които да изпълняват конкретни функции по трансформация на отношението и поведението на населението в отделните административно-териториални единици към средата, в която протича жизнената им дейност. Една от добрите европейски практики в това направление е създаването на регионални еко-културни клъстери, дейността на които се моделира и координира от национални и наднационални структури и институции. Основен, императивен принцип в тази сложна и необходима дейност трябва да бъде съхраняване и обоготвяване на местната и регионалната социо-културна и еколого-културна идентичност, и синхорнизация с европейските ценности и практики.